

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

MIKAEL APEL & JOHAN GRANLUND

Viktoriakorsen på Vårdö och Johan August von Borns rapport

De flesta historiskt eller militärt intresserade känner förmodligen till den brittiska utmärkelsen ”the Victoria Cross”, Viktoriakorset. Den instiftades av drottning Victoria den 29 januari 1856 och är den högsta utmärkelse för tapperhet som en brittisk militär kan erhålla. Utmärkelsen finns än i dag, och till dags dato har 1358 Viktoriakors delats ut.

Många känner kanske också till att de första handlingarna som belönades med Viktoriakorset utfördes på Åland 1854, under vad som senare kom att kallas Krimkriget. Färre känner förmodligen till exakt vilka dessa handlingar var. Den första av dessa utfördes i samband med att de brittiska fartygen Hecla, Odin och Valorous angrep Bomarsunds fästning den 21 juni 1854.¹ Fästningen och ett maskerat ryskt batteri närmare fartygen besvarade elden, och en granat med tänt brandrör landade på Heclas däck. Midshipman Charles Lucas sprang då fram, greppade granaten och kastade den överbord innan den hann explodera.

Den andra händelsen, som resulterade i att John Bythesea och William Johnstone tilldelades varsitt Viktoriakors, beskrivs på följande sätt i *The London Gazette* den 24 februari 1857:

Den 9 augusti 1854, efter att ha försäkrat sig om att en adjutant till den ryske kejsaren [Nikolaj I], ansvarig för post och försändelser till den ryske generalen [Bodisco på Bomarsund], hade landstigit på ön Vårdö, fick kommandör Bythesea tillstånd att tillsammans med William Johnstone, en eldare, gå i land i avsikt att komma över dessa försändelser. Förklädda och väl beväpnade gömde de sig till natten den 12, då postsäckarna anlände, nära platsen där de låg gömda i buskarna.

Postmännen åtföljdes av en militär eskort, som passerade nära dem, och som avvek när den hade bedömt att vägen var fri.

1. Se Mikael Apel, Johan Granlund & Sophia Sundelin Krogius, ’Det första Viktoriakorset och den saknade enhörningen’ i detta nummer av *Historisk Tidskrift för Finland*.

Commander Bythesea och eldaren tog då tillfället i akt och attackerade de fem män som ansvarade för posten, tog tre av dem till fånga och förde dem ombord på Arrogant. Försändelserna levererades till general Baraguay d'Hilliers [befälhavare för de franska trupperna], som uttalade sitt höga gillande.²

Såväl svenska som finländska tidningar rapporterade omgående om Charles Lucas bedrift.³ Däremot tycks de inte ha skrivit något om Bythesea och Johnstone och händelsen på Vårdö. Måhända överskuggades den av att belägringen av Bomarsund, vilken ledde till att fästningen intogs av de allierade bara några dagar senare, hade inletts när händelsen inträffade. Endast en handfull engelska tidningar innehöll en kort notis i slutet av augusti och i början av september 1854, där Johnstone inte nämns vid namn utan kallas tolk.⁴ I notisen sägs också att det var fyra ryssar som övermannades och att den försändelse till befälhavaren på Bomarsund som man letade efter inte fanns i postväskorna, vilka enbart innehöll privata brev. Framställningen skiljer sig således en del från den i *The London Gazette* några år senare.

Den mystiske William Johnstone

Men det är inte bara omständigheterna kring dessa båda Viktoriakors som är oklara. Det finns också en del frågetecken kring William Johnstones identitet och bakgrund som länge har sysselsatt forskare och andra intresserade. En förbryllande omständighet är att den man som mönstrade på som eldare på Arrogant inte hette *William Johnstone*, utan *John Johnstone*. Det, tillsammans med andra oklarheter, har gjort att det finns de som fört fram hypotesen att det kan ha skett en förväxling och att fel man tilldelades utmärkelsen.⁵

Om ett misstag hade begåtts skulle det ha uppdragats när drottning Victoria delade ut medaljerna i Hyde Park i London den 26 juni 1857, men till skillnad från Bythesea var Johnstone inte närvarande vid det tillfället. Han befann sig då på fartyget Brunswick som var på väg till

2. Översättningen är anpassad till nutida språkbruk och förtydliganden är tillagda inom hakparenteser.

3. Se till exempel *Aftonbladet* 26.6.1854 och *Helsingfors Tidningar* 5.7.1854, www.tidningar.kb.se respektive www.digi.kansalliskirjasto.fi.

4. Se till exempel *Jackson's Oxford Journal* 2.9.1854, s. 6, www.newspapers.com.

5. Se Brian Izzard, *Glory and Dishonour. Victoria Cross Heroes Whose Lives Ended in Tragedy or Disgrace* (Stroud 2018), kapitel 1 'The mysterious sailor: William Johnstone', för en genomgång av de oklarheter som finns.

Västindien. Medaljen sändes till amiralitetet för att delas ut ”overseas”, men det finns inga uppgifter om när, var eller av vem.⁶

Om Johnstone hade återvänt efter denna resa skulle det förstås också ha framkommit om han endera hade förväxlat med någon annan och felaktigt tilldelats Viktoriakorset, eller faktiskt var den man som varit Bytheseas följeslagare på Vårdö. Så blev nu inte fallet. Under resan till Västindien tog han sig själv av daga, efter att ha attackerat och skadat en annan besättningsman med kniv. Tvärs över det dokument, enligt vilket han den 14 september 1853 anställdes i den brittiska flottan och mönstrade på fartyget Arrogant, står antecknat med stor stil ”D.D. 20 aug 57”, det vill säga ”discharged dead”.⁷ Han

18/10/41 - 2644 - John Johnstone -

1877 prod. St Vincent - 22	11 Aug 45 - 14 Nov 47	6	1	0
200 S. prod - do	12 Nov 45 - 19 April 47	9	5	2.5
88 - prod - Regent	8 Aug 47 - 20 June 48	1	1	5.5
135 - prod - Arrogant	1 July 48 - 27 July 48	1	8	2.4
10 - prod - Victoria	18 March 52 - 25 Sept 57	6	5	9
	26 Oct 52 - 5 March 56			

Grace continued overleaf

William Johnstones anställningsbevis och tjänstgöringslista. Källa: The National Archives, Storbritannien.

- John Winton, *The Victoria Cross at Sea. The Sailors, Marines and Airmen Awarded Britain's Highest Honours* (Barnsley 2016).
- Utdrag ur The National Archives Records of the Admiralty, Royal Navy Continuous Service Engagement Books, Reference: ADM 139/37/3644, The National Archives, Kew, England.

begravdes till havs i Saint Vincent Passage mellan Karibiska sjön och Atlanten. I dokumentet över hans tjänstgöring i brittiska flottan finns noteringen ”Victoria Cross”, men den är till synes tillkommen senare än texten i övrigt.

En hypotes som har förts fram, och som har fått ganska stort genomslag i litteraturen, är att den man som följde med Bythesea i land på Vårdö i själva verket var en svensk som hade mönstrat på den brittiska eskadern innan den begav sig ut på Östersjön. Han antas ha tjänstgjort ombord under så kort tid att han inte finns med i rullorna. Johnstone förmodas enligt denna hypotes vara en anglifiering av Johansson.⁸

Hypotesen har a priori visst fog för sig. När den brittiska flottan anlände till Sverige fanns en del luckor att fylla i leden. I förteckningen över de som erhållit ”The Baltic Medal”, Östersjömedaljen, som tilldelades alla dem som hade deltagit i operationen, finns en del svenska namn.⁹ De flesta var lotsar, men det återfinns även svenskar eller svensklingande namn i andra befattningar. Ett exempel är Emil Theorell, som var löjtnant ombord på linjeskeppet Duke of Wellington och som tjänstgjorde som tolk. Ett annat exempel är eldaren på Hecla, fartyget på vilket den tidigare nämnde Charles Lucas tjänstgjorde, som förefaller ha hetat Sundström (i förteckningen stavat Sundstrom). Men samtidigt talar detta emot teorin att det fanns svenskar ombord som *inte* fanns med i rullorna. Om andra svenskar var noggrant registrerade borde rimligen den svensktalande Johansson också ha varit det.

Det finns dock många uppgifter om att Johnstone kunde svenska, vilket också framstår som högst sannolikt eftersom Bythesea och Johnstone måste ha räknat med att behöva göra sig förstådda av ålänningar. I det engelska månadsmagasinet *The Strand Magazine* publicerades 1896 en artikel där författaren berättar om bakgrunden till de båda Viktoriakorsen. Där sägs att Johnstone kunde svenska ”eftersom han var född i landet”.¹⁰

8. I engelskspråkiga texter anges dock oftast det danska och norska ”Johansen” i stället för det svenska och finländska ”Johansson”, se till exempel John Grehan, *The First VCs. The Stories Behind the First Victoria Crosses of the Crimean War and the Definition of Courage* (Barnsley 2016), kapitel 2 ’The Baltic, 1854’ och Izzard, *Glory and Dishonour*, kapitel 1 ’The mysterious sailor’.

9. ADM 171, Baltic Medal 1854–55: List of naval claimants, The National Archives, Kew.

10. ’Sailor V.C.s’, *The Strand Magazine* XII 1896, s. 391.

Artikeln snappades upp av svenska tidningar som senare samma år publicerade den under rubriken ”Ett äfventyr i Åländska skärgården: Hur engelsmannen och svensken lurade ryssarna”, och nu med Johnstone ändrat till Johnson.¹¹ Historien följde i övrigt nära framställningen i *The Strand Magazine*, och den hade vid det här laget blivit så utbroderad att den är värd att återge i sin helhet, här med modern stavning:

1854 under Krimkrigets dagar styrde en engelsk flottavdelning uppför Östersjön för att även på detta håll orsaka ryssarna skada och bland annat inta fästet Bomarsund på Åland, vilket som bekant också lyckades. Under denna belägring utfördes en djärv bragd i vilken en svensk var en av huvuddeltagarna.

Den engelska flottan låg, berättar *Strand Magazine*, vid Vårdö i den Åländska skärgården den 7 augusti 1854. Man hade fått veta att viktiga depescher från tsaren brukade föras i land på Vårdö och därefter sändas vidare till kommandanten på Bomarsund. Sir Charles Napier, den engelska flottans överbefälhavare, hade uttryckt en önskan att dessa depescher skulle kunna uppbringas av engelsmännen, och en ung löjtnant Bythesea, numera amiral i den engelska flottan, hade beslutat att försöka sig på den djärva kuppen.

Han hörde sig därför för om det fanns någon ombord som kunde svenska. Det befanns att en av eldarna, Johnson, var svensk och hägad att delta i äventyret. Det beslutades att bara Bythesea och Johnson skulle bege sig i land, så att man inte skulle väcka ryssarnas uppmärksamhet genom ett för stort antal.

Den 9 augusti landade engelsmannen och svensken i en liten vik på Vårdö och smög sig fram till en intilliggande bondstuga. Här inlät sig svensken i samtal med den åländske bonden som var ursinnig på ryssarna därför att de hade lånat alla hans hästar så han inte kunde köra in sin säd. Bonden var därför inte ovillig att lämna alla upplysningar som kunde skada ryssarna. Han meddelade bland annat om depescherna att ryssarna var så angelägna om dessas snabba transport att de hade reparerat långa sträckor av landsvägen endast för att transporterarna skulle kunna fortgå obehindrat.

Bonden lovade de besökande mat och liggplats i ett av uthusen. I själva bondstugan torde han inte härbärgera dem. Emellertid hade det blivit bekant att några män från engelska flottan hade gått i land och ryssarna började leta i alla riktningar. De gick till och med så långt att de gjorde husvisitationer. En natt blev bondgården där Bythesea och Johnson sov omringad av soldater, och de bägge männen trodde sig vara förlorade, då de räddades av bondens unga dotter som iklädde dem åländska bonddräkter. Den gången slapp de lyckligt undan och detsamma var fallet även andra gånger då de var nära att bli fångade. En dag mötte de en rysk rekognoscerings-trupp vars misstankar de emellertid avvärjde genom att med tung och släpig gång bege sig till stranden, lösgöra en liten båt och ro ut till sjöss som om de varit fiskare.

Den 12 augusti – den fjärde dagen de var i land – fick de höra av bonden att den ryska posten hade anlät och att den tillsammans med depescherna skulle skickas till fästningen samma natt. ”Eskorten kommer att utgöras av fem eller sex man”,

11. Se till exempel tidningen *Westerbotten* den 24.10.1896, www.tidningar.kb.se. Även i förteckningen över dem som erhållit Östersjömedaljen registrerades för övrigt John Johnstone med efternamnet Johnson.

fortsatte bonden, ”och den ska sättas igång så snart månen stiger upp. De håller på att färdas tills de når den del av ön som ligger närmast den engelska flottan, och de rastar där till dess månen åter har försvunnit.”

Eftersom den engelske löjtnanten nu hunnit bli bekant med platsen fattade han och hans följeslagare posto vid den del av vägen där eskorten skulle stanna. En stund därefter tågade ryssarna lugnt förbi, så nära att de nästan snuddade vid den engelske officeren. Plötsligt sprang denna fram med revolvern riktad mot närmaste man. Johnson gjorde detsamma. Tre av de fem ryssarna blev förlamade av skräck, eftersom de trodde att de hade blivit överfallna av en större styrka, och de två övriga tog hastigt till flykten. De kvarvarande tre blev snabbt avväpnade och befalldes att följa med till den närliggande båten, där både postsäckar, depescher och ryssar togs ombord. Fångarna befalldes att ro. Bythesea styrde och Johnson satt i fören med spänd revolver, färdig att skjuta om ryssarna skulle sätta sig till motvärn.

Överfallet skedde i sista stund. Ett ögonblick efter att båten glidit ut i mörkret kom en rysk vaktstyrka för att kontrollera om expeditionen avlöst lyckligt. När mannarna inte såg till någon gick de sjungande därifrån för att rapportera att allt gått väl.

Ombord på den engelska eskadern väckte den lyckade kuppen allmän förvåning och beundran. Många viktiga underrättelser, som ledde till Bomarsunds fall, erhöles genom de lyckligt uppsnappade depescherna.

Grundragen i berättelsen är desamma som i den mer kortfattade beskrivningen i *The London Gazette* 1857, men en mängd detaljer har tillkommit. Historien har, med vissa variationer, publicerats i många olika sammanhang genom åren. Ibland har den illustrerats med bilder som den här nedan, från *The Illustrated London News*, där Bythesea och Johnstone överraskar en hästtransport eskorterad av uniformerade och beväpnade ryska soldater.

Att utrymmet att brodera ut historien var så stort beror säkerligen på en omständighet som är ovanlig i Viktoriakorsets historia; förutom Bythesea och Johnstone fanns det inga brittiska ögonvittnen till händelseförloppet. Man kunde bara konstatera att de båda männen hade lämnat Arrogant den 9 augusti och återvänt den 12 augusti med fångar och post. Det fanns därför helt enkelt inte någon precis och detaljerad redogörelse som en gång för alla skulle ha slagit fast hur det hela hade gått till.

Ledtrådarna om Johnstone i Johan August von Borns rapport

Paradoxalt nog är det förmodligen få Viktoriakors för vilka händelseförloppet har dokumenterats så noggrant som faktiskt kom att bli fallet här. Det var dock ryska myndigheter som stod för dokumentationen. Redan hösten 1854 gjorde senatens protokollsekreterare Johan August von Born, på uppdrag av generalguvernören för Storfursten-

JOHN BYTHSEA (COMM.) AND W. JOHNSTONE (STOKER) SEIZING
THE RUSSIAN MAIL AND DESPATCHES.

Illustration i bilaga till *The Illustrated London News* den 20 juni 1857. Källa: *Mary Evans Picture Library*.

dömet Finland, Alexander Mensjikov, en rundresa på Åland för att utreda vad som hade hänt under den allierade ockupationen och ifall ortsbor medverkat i händelserna.¹² Den resulterade i en omfattande rapport. En särskild polisutredning gjordes också kring händelserna på Vårdö den 9–12 augusti 1854.

Trots att von Borns rapport innehåller mängder av viktig och intressant information är den ganska sparsamt utnyttjad i senare tids akademiska forskning. Michail Borodkin refererar relativt flitigt till den i sin bok *Kriget vid Finlands kuster* från 1905, i ett kapitel om den finländ-

12. Johan August von Born (1815–1878) tillhörde en svensk och finländsk adlig ätt som härstammande från Pommern. Under 1860- och 1870-talen var han i olika omgångar ledare för regeringspartiet i adelsståndet. Han blev senator 1865 och jordbruksminister och minister för allmänna ärenden 1866. Han var också farmors far till den svenske statsministern Olof Palme.

ska befolkningens förhållande till Ryssland.¹³ Den som i modernare tid gjort mest för att återuppväcka intresset för rapporten är förre lantrådet och landshövdingen för Åland, Martin Isaksson. I en bok om Bomarsund publicerad 1981 refererar han till den på ett flertal ställen.¹⁴ Rapporten nämns också i en artikel av Martin Hårdstedt från 2008, där han kallar den för ”den främsta källan till kunskaper om förhållanden på Åland och ålänningarnas agerande” under den allierade ockupationen under Krimkriget.¹⁵

Som källa för forskningen och litteraturen om Viktoriakorsen tycks von Borns rapport inte ha använts över huvud taget. Detta är beklagligt eftersom den innehåller en mängd intressanta uppgifter och till och med vittnesmål från de män som Bythesea och Johnstone förde med sig som fångar till Arrogant. I rapporten finns också en del ledtrådar till Johnstones identitet och bakgrund, även om det är uppgifter som bara nämns i förbigående; det fanns givetvis inget särskilt intresse för att utreda vilka de båda engelsmännen var. Förklaringen till att rapporten inte har uppmärksammats mer är förmodligen att den av språkliga skäl varit svårtillgänglig för engelskspråkiga forskare och att ämnet som sådant inte har uppfattats som tillräckligt relevant av svenskspråkiga forskare. Detta är en brist som denna översikt försöker råda bot på.

För att underlätta den fortsatta framställningen kan det vara bra att först kort redogöra för hur postgången på Åland fungerade vid denna tid. Sedan stormaktstiden hade det funnits en fast postlinje mellan Stockholm och Åbo, och sedan vidare österut. Från Stockholm gick vägen till Grisslehamn och därifrån över Ålands hav till Eckerö, varifrån den fortsatte genom socknarna på fasta Åland till trakten av Bomarsund. Härifrån fortsatte postvägen till Vårdö, Kumlinge och Brändö och sedan vidare till Tövsala och Åbo.¹⁶

Postgången sköttes av så kallade postrotar, vilket innebar att en grupp hemmansägare hade till uppgift att leverera posten i stafett från

13. Michail Borodkin, *Kriget vid Finlands kuster 1854–1855* (Stockholm 1905), kapitel IV.

14. Martin Isaksson, *Kring Bomarsund. Tio försök att skildra åländska verkligheter åren 1808–1856* (Helsingfors 1981).

15. Martin Hårdstedt, 'Krigets och fredens relativa tillstånd. Ålänningarna och krigets och fredens villkor 1808–1856', *Historisk Tidskrift* 128 (2008:3), s. 408.

16. För en mer utförlig beskrivning, se Christer Kuvaja, 'Postvägen över Åland och dess betydelse 1809–1914', Niklas Huldén & Kasper Westerlund (red.), *Bottnisk kontakt XVI. Maritimhistorisk konferens, Skärgårdscentrum Korpoström 3–5 februari 2012. Huvudtema: Kontakter och/eller konflikter* (Korpo 2012).

Karta över postvägen mellan Stockholm och Åbo. Källa: Postmuseum, Stockholm.

en postgård till nästa. I praktiken var det inte alltid hemmansägaren själv som skötte detta, utan det kunde lika gärna vara en son eller dräng på gården. Det var också vanligt att en särskild postman, eller posttjjon, följde med under etapperna. Om vädret inte utgjorde ett hinder förmedlades posten två gånger i veckan.

I Vårdö fanns sex postrotar. Den första, Vargata rote, hade till uppgift att föra post från Finland över Vargatafjärden till det åländska fastlandet vid Bomarsund och posten som skulle österut från Vargata till postbryggan i Vårdö by. De övriga fem postrotarna i Vårdö hade till uppgift att föra posten över Delet till Kumlinge.

Även efter att kriget brutit ut fungerade postgången till en början som vanligt. I maj 1854 började dock postbåtar stoppas av engelska fartyg och posten öppnas och kontrolleras. Det blev då vanligare att i stället skicka posten mellan Finland och Sverige via framför allt Torneå och Haparanda.¹⁷ Postgången mellan Finland och Åland försökte man dock hålla igång även under sommaren 1854.

17. Karl-Erik Stenberg & Henrik Wirzenius, 'Några anteckningar om postgången mellan Sverige och Finland under Krimkriget', *Aktuellt om posthistoria* (1997:5), s. 75–77.

I von Borns rapport ingick anteckningar från en särskild polisutredning om händelserna på Vårdö den 9–12 augusti 1854. Den 1 och 2 december förhörde kronolänsman Malmberg de män som hade ingått i postroten, liksom ett antal andra Vårdöbor.¹⁸ Vittnesmålen finns noga nedtecknade. Av förhørsprotokollet framgår att de män som hade till uppgift att leverera posten under dessa augustidagar var drängarna Matts Wilhelm Andersson, Carl Anders Andersson, Matts Danielsson Hagström, Johan Carlsson och torparsonen August Mattsson, alla från Vargata by.

Det är i den sistnämndas vittnesmål från den 1 december som det finns en del uppgifter om Johnstone. Mattsson säger att den ene av engelsmännen ”sagt sig vara hemma från Finland, född i Kristinestad, men att han från de yngre åren vistats i England” och att han ”talat dålig svenska”.

Liksom alltid är fallet med vittnesutsagor är säkert även dessa berättelser behäftade med brister på grund av att de utfrågade mindes fel eller i efterhand intalade sig saker. Men förhören genomfördes bara knappt fyra månader efter en händelse som måste ha varit mycket omskakande för de inblandade och som de förmodligen kom ihåg resten av livet. Det skulle därför vara märkligt om detta var uppgifter som Mattsson hade missuppfattat, och det fanns heller inga skäl för honom att fantisera ihop dem; förhören handlade om att utreda i vilken mån männen i postroten hade samarbetat med fienden.

Om uppgifterna stämmer skulle man kunna avskriva hypotesen att den man som var Bytheseas följeslagare på Vårdö var en svensk som tillfälligt mönstrat på i den brittiska eskadern. I stället förefaller Johnstone ha varit en naturaliserad engelsman, född i Finland, och som utvandrat för så pass länge sedan att han delvis hade glömt sitt modersmål. En möjlighet är därför att den man som postroten hade mött på Vårdö faktiskt var den John Johnstone som några år senare tog sitt liv i Västindien – och att Viktoriakorset hade tilldelats rätt man.

I så fall kvarstår dock ett ytterligare frågetecken; i dokumentet som visar att Johnstone anställdes i brittiska flottan 1853 anges att han var född i Hannover i Tyskland. Förklaringen till det kan man givetvis bara spekulera kring. Måhända var de antiryska stämningarna i England

18. Originalen till von Borns rapport, där polisrapporten ingår, förvaras på Riksarkivet i Helsingfors. Uppgifterna i denna artikel är hämtade ur kopior av polisrapporten.

så starka redan före kriget att han helt enkelt fann för gott att ange en födelseplats som fram till 1837 hade varit i personalunion med England, i stället för en som låg i det ryska kejsardömet. Att på svenska avslöja för sina åländska fångar att han var född i Kristinestad måste däremot för Johnstone ha framstått som tämligen riskfritt.¹⁹

Det finns dock uppgifter i en annan källa som åtminstone i teorin pekar på en annan möjlighet. Tolken Emil Theorell, som var i brittisk tjänst, förde dagbok under tiden för belägringen av Bomarsund.²⁰ Den 27 juli 1854 antecknade han:

En underlig herre tagen till fånga i land till följd af en ofantlig guldgalon kring mössan. Sade sig vara Finsk sjökaptan från Christinestad – sålt sitt fartyg i London i våras – varit hemma och nu på väg till Stholm och vidare till America. Gaf någon obetydlig upplysning om fästningen och trupperne – 2ne batterier äro bygde vid Castelholm enligt denne mans uppgift, som dock förefaller mig sväfvande och ”humbugig” – han är dock för dum för att vara spion.

Den 3 augusti noterade han vidare: ”Vår gode man med guldgalonen synes konverserad och lär sig söka engagemang som lots.” Om denne på Åland upplockade man fick tjänst i den engelska eskadern kan det inte uteslutas att det i stället var han som sex dagar senare följde med Bythesea i land på Vårdö. Det skulle i så fall stämma med uppgiften i August Mattssons vittnesmål att den ene av engelsmännen var född i Kristinestad och eventuellt också med uppgiften att han vistats i England sedan unga år. Däremot förefaller det tveksamt att Bythesea skulle välja att bege sig i land enbart i sällskap med en okänd man som hade rekryterats endast en knapp vecka tidigare. Vad han hette, om han verkligen anställdes och vad det blev av honom framgår inte av Theorells dagbok.

Sammantaget kan man konstatera att uppgifterna om Johnstone i von Borns rapport inte löser alla frågor kring Johnstones identitet och

-
19. En sökning i digitaliserade finländska kyrkböcker visar att det finns ett flertal Johan Johansson, den förmodade svenskspråkiga varianten av John Johnstone, födda den 6 augusti 1823, det födelsedatum som John Johnstone angav när han anställdes i den brittiska flottan. Ingen av dessa tycks dock vara född i Kristinestad. Någon John Johnstone född detta datum i Hannover i Tyskland tycks inte heller finnas i de register som hittills har digitaliserats. Det ska understrykas att detta ska ses som en högst provisorisk undersökning som behöver verifieras av mer erfarna genealoger än författarna till denna översikt och som måhända kan komma längre på detta spår.
 20. Dagboken finns i original och renskrift på Sjöhistoriska museet i Stockholm (samlingsvolym 1970:116–144). Kopior av den renskrivna versionen finns också på Ålands Landskapsarkiv.

bakgrund. De tillför dock för forskningen och litteraturen ny information och gör att vissa hypoteser som har lyfts fram framstår som mindre sannolika. Förhoppningsvis kommer man därmed åtminstone lite närmare gåtans lösning.

Händelserna på Vårdö

Framställningen i von Borns rapport om vad som hände under de här augustidagarna 1854 liknar på många sätt manuset till en äventyrsfilm. Handlingen är dock så komplicerad, med flera parallella skeenden, att det är lättare att referera polisförhören än att försöka återge förloppet med hjälp av explicita citat ur dessa. De vittnesmål som framställningen grundar sig på återfinns i stället i Appendix.

De uppgifter om ett ryskt sändebud som nämns i motiveringarna till Viktoriakorset tycks ha varit korrekta. Enligt vittnesmålen anlände den ryske ryttmästaren Schenschin, adjutant hos krigsministern Vasilij Dolgorukov, till Vårdö den 4 augusti utklädd till bonde tillsammans med postmästare Söderström. Han låg under natten gömd i en lada hos bonden Jan Carlsson. Eftersom det inte gick att ta sig obemärkt över till Bomarsund, rodde Carlsson ut till en engelsk fregatt för att få tillstånd att tillsammans med sitt husfolk bevista gudstjänsten i Sunds kyrka. Detta beviljades också. Tillsammans med postmästare Söderström och Jan Carlsson och hans husfolk kunde den till bonde maskerade Schenschin på så sätt smugglas över till Bomarsund.²¹ På vägen dit ska han dock ha tvingats att förstöra den skrivelse från krigsministern som han skulle överlämna.²²

De allierade tycks i efterskott ha förstått att Schenschin hade tagit sig till Bomarsund. I brittiska tidningar kunde man i slutet av augusti och början av september 1854 läsa i ett brev från *Times* korrespondent, daterat Ledsund den 8 augusti: "An aide-de-camp of the Emperor

-
21. Denna episod finns även omnämnd i tidningen *Åland* den 3 mars 1920 i samband med att Jan Janssons dotter Johanna intervjuades inför sin åttiöårsdag. Där uppger hon att "kuriren" efter några timmar avreste över Eckerö till Sverige. Hon uppger också att "en Vårdögumma" angav hennes far för engelsmännen som tog honom ombord på ett fartyg, men frigav honom efter några timmar. I artikeln står också i en fotnot: "Efter kriget erhöll han sedermera för sin bedrift medalj av kejsaren". Uppgift från Nationalbibliotekets digitala samlingar, www.digi.kansalliskirjasto.fi.
 22. Michail Borodkin, *Kriget vid Finlands kuster 1854–1855*, s. 57 och 'Minnen från Åland, berättade af en deltagare i Bomarsunds försvar sommaren 1854' i 'Några anteckningar från Bomarsunds belägring 1854', *Finsk Militär Tidsskrift* 19 (1900), s. 567.

managed to cross from St. Petersburg and got into the fortress on the 5th.”²³

Det är värt att notera att datumen i vittnesmålen och den engelska pressen skiljer sig från källor som till exempel Borodkins bok *Kriget vid Finlands kuster*. Där uppges Schenschin ha startat sin resa den 20 juli och återvänt till Sankt Petersburg, via Stockholm och Lübeck, den 6 augusti. En trolig förklaring är att dessa datum är angivna enligt den julianska kalendern som tillämpades i Ryssland, medan de förra i stället avser den gregorianska kalendern som tillämpades i större delen av övriga Europa och som vid den tiden låg tolv dagar före den julianska.

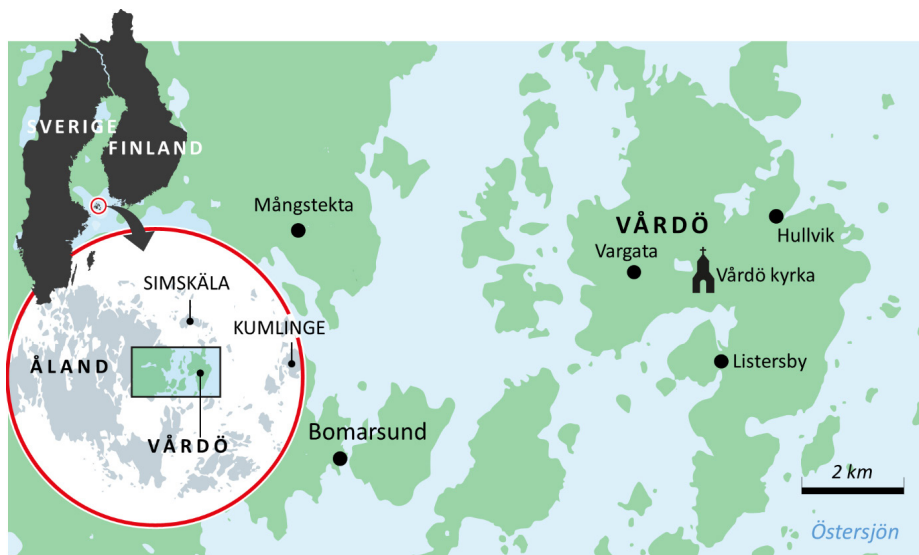
Postmästare Söderström erhöll sedermera en silvermedalj av den ryske kejsaren med påskriften ”för nit”, för att i väsentlig mån ha medverkat till Schenschins ”lyckligen verkställda återresa från Åland”.²⁴ Söderström tycks således inte bara ha hjälpt Schenschin att ta sig till Bomarsund, utan även därifrån.

Samma dag som Schenschin lyckades ta sig till fästningen i Bomarsund, den 5 augusti, hade en omgång post sänts från Åbo med postiljonen Pettersson. När han anlände till ön Kumlinge öster om Vårdö den 6 augusti bedömde han att det skulle vara för riskfyllt att försöka vidarebefordra den via den vanliga vägen över Vårdö. Han begav sig i stället till Simskäläöarna, dit han anlände på morgonen den 7 augusti. Även därifrån var det svårt att transportera över posten till Bomarsund, varför han tills vidare gömde posten och väntade där den 8–11 augusti.

Den 9 augusti gick Bythesea och Johnstone i land på Vårdö. Det var vid det laget känt att ett sändebud från Sankt Petersburg hade lyckats ta sig till fästningen. Syftet med expeditionen kan därför ha varit att snappa upp sändebudet Schenschin på tillbakavägen till Sankt Petersburg, eller eventuella meddelanden som hade sänts från fästningen. Alternativt hade man fått uppgifter om att man fortfarande försökte hålla igång den ordinarie postgången och ville hindra brev från att nå Bomarsund. På Vårdö träffade Bythesea och Johnstone bonden Olof Carlsson som gav dem logi i Listersby. Om detta möte var planerat i förväg eller inte är oklart. Carlsson hade dock varit lots på något av de

23. Se till exempel *Glasgow Herald* 18.8.1854, s. 4, www.newspapers.com.

24. *Finlands Allmänna Tidning* 30.8.1854, Nationalbibliotekets digitala samlingar, www.digi.kansalliskirjasto.fi.

Karta över Vårdö och Bomarsund. Bild: Petra Frid.

engelska fartygen.²⁵ Enligt vittnesmålen uppges han ”ha varit i vänskapligt umgänge med fienden, dels å fientliga flottan, dels uti Listersby, samt ströfvat omkring i sällskap med två Engelsmän i kringliggande trakt”.

Postiljonen Fagerlund, som hade rest från Åbo den 8 augusti, kom till Vårdö den 10 augusti med följande omgång post. Även han upptäckte att det skulle bli svårt att föra över posten till Bomarsund. Han beslutade sig ändå att göra ett försök att leverera de brev som skulle till fästningen, bland annat ett till överste Furuhjelm som han hade fått veta var av särskild vikt. De övriga breven gömdes i skogen med hjälp av världshusvärden Matts Mattsson. Fagerlund bad torparen Anders Andersson om hjälp att ta sig till fasta Åland. Den 11 augusti rodde Andersson och Fagerlund, den senare utklädd till dräng, ut till fregatten Leopard. Efter att ha sålt smultron och fisk till besättningen bad Andersson om tillstånd att föra sin dräng till lasarettet i Godby, vilket beviljades. De brev till fästningen som Fagerlund haft med sig kunde på så sätt föras över till Mångstekta på fasta Åland, utan att Fagerlund träffade på Bythesea och Johnstone, som då också befann

25. Christina Remmer, *Glimtar ur Ålands folkkultur 5. Listersby* (Mariehamn 1989), s. 65.

sig på Vårdö. Fagerlund var mycket sjuk vid tillfället och avled några veckor senare.

Postiljonen Pettersson, som samtidigt befann sig på Simskäla, började bli orolig för att den omgång post han gömt där skulle avslöjas av fienden. Han beslutade sig för att föra över den till Vargata på Vårdö och fick hjälp med detta av bonden Jan Erik Jansson. På morgonen den 12 augusti anlände han till Vargata, där värdshusvärden Matts Mattsson gömde posten i skogen – på samma ställe där han tidigare hade gömt de brev postiljonen Fagerlund inte hade tagit med sig till fasta Åland.

När de ryska myndigheterna fick information om att det inte längre gick att föra över post till Bomarsund skickades två män från grannön Kumlinge, torparna Petter Lindroos och Olof Olofsson, till Vårdö för att hämta tillbaka den post som redan hade sänts i väg. De anlände till Vårdö den 12 augusti, med stor sannolikhet till postbryggan vid Hullvik på östra delen av ön där postvägen gick. De träffade postiljonen Pettersson och postroten i Vargata och de beslutade att den gömda posten skulle transporteras tillbaka till Kumlinge samma kväll. Planen var att Pettersson och männen från Kumlinge på vägen från Vargata till Hullvik skulle gå före postroten för att rekognoscera. Om de stötte på något misstänkt skulle de vända tillbaka och varna postroten. Med stor sannolikhet kände man till att två engelsmän kunde befinna sig på ön. En av Kumlingeborna hade startat vandringen från Vargata något senare än Pettersson och den andra Kumlingebon, men kom fram till postbryggan i Hullvik samtidigt som dem. Ingen av dem hade sett någonting misstänkt.

Bythesea och Johnstone låg under tiden gömda invid Vårdö kyrka, ungefär halvvägs mellan Vargata och Hullvik, efter att ha blivit visade postvägen av Olof Carlsson. Postiljonen Pettersson och Kumlingeborna passerade kyrkan, men eftersom de inte hade några postväskor lät Bythesea och Johnstone dem passera utan att ge sig till känna. När postroten passerade en stund senare överrumplades den av de båda engelsmännen och fördes under pistolhot bort från postvägen söderut, till Olof Carlssons hem Listersby. Där försågs Bythesea och Johnstone med matsäck, varefter männen i postroten tvingades ro ut till Arrogant och gå ombord. Det hade då hunnit bli ungefär midnatt.

Efter att Pettersson och Kumlingeborna förgäves hade väntat på postroten vid postbryggan i Hullvik begav sig Pettersson till slut hela vägen tillbaka till Vargata. Där upplystes han om att postroten hade

gett sig av mot bryggan för ett bra tag sedan. Förbryllad över var roten och posten hade blivit av och villrådig över vad han skulle göra hade Pettersson enligt egen utsaga gått av och an på ön hela natten.

Ombord på Arrogant valdes Matts Andersson dagen därpå, söndagen den 13 augusti, ut från de övriga i postroten. Tillsammans med postväskorna eskorterades han först till amiralskeppet Duke of Wellington i Lumparen och därefter till det franska högkvarteret på gården Janses i södra Finby. Han fördes tillbaka till Arrogant framåt kvällen. Därpå frigavs samtliga och de återvände till Vargata den 14 augusti.

En uppgift som framkom vid förhören och som aldrig har nämnts i litteraturen var att Bythesea och Johnstone inte bara var på Vårdö mellan den 9 och 12 augusti, utan även återvände dit den 14 augusti. Syftet var då att söka efter brev som man misstänkte hade gömts undan. Hur man kunde veta att brev saknades är oklart, men sannolikt hade männen i postroten pressats till att avslöja detta.

Ledsagade av Olof Carlsson pratade Bythesea och Johnstone först med bonden och gästgivaren Matts Mattsson och förhörde sig om huruvida han visste något om undangömda brev och om han hade sett en ”rysk herre” fara över till Bomarsund. De uppmanade också Mattsson att inte befatta sig med någon postföring så länge som de allierade var kvar på Åland. De lät därefter skicka bud efter Johan Danielsson, bonden i ett av de hemman som var mellanstation för posten längs postvägen, som de bad infinna sig på gästgiveriet.

Bythesea och Johnstone följde därefter Danielsson hem och tvingade honom att överlämna tre brev som tidigare hade gömts undan och som inte hade varit med i de postväskor som postroten hade försökt skicka tillbaka till Kumlinge. Sannolikt hade man sorterat ut dessa brev från postiljon Petterssons post i hopp om att i ett senare skede kunna leverera dem till Bomarsunds fästning. Brevet var adresserade till överste Furuhjelm, till postmästare Pundani och till en rysk överste som Danielsson vid förhörstillfället inte kunde erinra sig namnet på. Bythesea och Johnstone hade tagit med sig breven och uppmanat även honom att inte vidare befatta sig med någon postföring.

En annan intressant uppgift som framkom vid förhören gällde den post som postmästare Fagerlund den 11 augusti hade lyckats ta med sig till Mångstekta. Eftersom Fagerlund var sjuk erbjöd sig hans son Frithiof att natten till den 13 augusti försöka överlämna posten till Bomarsund. Attacken mot fästningen hade då inletts. Sonen Fagerlund lyckades

anmärkningsvärt nog med bedriften att trots detta leverera posten i gryningen, efter att ”genom skogsmark och bergstrakter” ha smugit sig fram till Bomarsunds murar. Han stannade kvar i fästningen fram till kvällen, då han hoppade ut genom en av öppningarna i muren och ”dels krypande, dels gående” lyckades ta sig förbi de fientliga posterna. Han återvände till Mångstekta i gryningen den 14 augusti samma dag som ett av försvarstornen utanför fästningen, Brännklintstornet, kapitulerade.

Olof Carlsson – kollaboratör eller ett offer för omständigheterna?

Vilken roll spelade då Olof Carlsson i dessa händelser? Han hade enligt polisprotokollet ”afvikit orten” och kunde därför inte höras. Olof Carlssons fru och vuxna döttrar hördes däremot och uppgav att

2:nne Engelsmän några dagar före ännu posterna tagits kommit till deras åboende halva hemmanet no 1 och tvingat till sig kvarter samt att de bott der omkring 2 dygn och derunder om nätterna vandrat ut samt hemkommit ibland tidigare och ibland senare på natten ävensom en natt kommit med posterna och postförarne till Olof Carlssons hemman och snart derefter begivit sig iväg mot sjösidan utan att de kände till på vad sätt dessa sjöledes begivit sig iväg från stranden.²⁶

Meningarna om Olof Carlssons roll går isär. Författare som Martin Isaksson och Christina Remmer, som tidigare har berört ämnet, menar att han tvingades att spela den roll han spelade.²⁷ Bland den åländska befolkningen tycks domen ha blivit hårdare. I en artikel i *Budkavlen* 1957 beskriver Otto Andersson, född på Vårdö och professor i musikvetenskap och folkdiktsforskning vid Åbo Akademi, hur händelserna 1854 levt vidare i den åländska folktraditionen. Han beskriver hur Olof Carlssons bror, efter att ha kommit till Vargata med bud om att postroten hade tagits till fånga och förts ombord på ett engelskt skepp, träffade den gamle gästgivaren och vicelänsman Sjöman. I samband med att denne bjöd brodern på en sup uppges han ha sagt: ”Om Ohl Karlsson, som väl visste att engelsmännen höll vakt om natten, men sov i stugorna om dagarna, hade sänt bud till Vargata, att de skulle föra posten om dagen, då hade han varit en karl, men nu var han en riksförrädare.” Andersson lade dock därefter till: ”Det hör dock till, att Ohl Karlsson var tvungen att vara engelsmännens vägvisare.” Men omedelbart därpå följer följande stycke:

26. Förhör den 2 december 1854 hållet av kronolänsman Malmberg.

27. Isaksson, *Kring Bomarsund*, s. 196; Remmer, *Listersby*, s. 65–67.

Under den följande vintern blev samme Ohl Karlsson anklagad för förräderi och blev efterspanad – hela postrotan blev för övrigt tagen i förhör flera gånger. Ohl Karlsson höll sig gömd hela vintern, ömsom i kobåsen i fähuset, ömsom på uthus-skullar (vindar). Det andra året lyckades han komma över till Sverige, där han sedan förblev ända tills dess att alla som anklagats med anledning av kriget blev benådade. Då kunde han komma hem. Men hans stolthet och hans drömmar om guld och gröna skogar som engelsk tjänsteman och hans förhoppningar om balda engländare till mågar hade väl betydligt grusats, när han vit om nosen åter såg sitt hem, där han föraktades ända till sin död.²⁸

Skälet till detta förakt var sannolikt inte så mycket att Olof Carlsson skulle ha motarbetat det ryska styret som att han hade bidragit till att förhindra den postgång vars pålitlighet och punktlighet ålänningarna satte stor heder i. Dessutom hade han utsatt männen i postrotan för fara. Det första var förmodligen inte alltför kontroversiellt; lojaliteterna på Åland var delade och många ålänningar kom under ockupationen oundvikligen i kontakt med de allierade och skulle i princip kunna anklagas för samröre med fienden.

Händelserna bakom Viktoriakorsen i nytt ljus efter nästan 170 år

För att sammanfatta är den bild polisrapporten ger att det var den ordinarie, civila och obeväpnade postrotan från Vargata som Bythesea och Johnstone överrumplade och kidnappade, sannolikt med stöd från medhjälpare på Vårdö.²⁹ Någon rysk militäreskort nämns inte i förhørsprotokollet. Om en sådan skulle ha varit på plats borde detta rimligen ha framgått. De ryska militära styrkor som fanns på Åland hade vid den tiden redan dragits tillbaka innanför Bomarsunds fästningsmurar. De enda utomstående som förekommer i vittnesmålen är, förutom sändebudet Schenschin och postiljon Söderström, som redan hade lämnat Vårdö när Bythesea och Johnstone gick i land, postiljon

28. Otto Andersson, 'Spökhistorier och historiska sägner', *Budkavlen XXXVI* (1957), s. 120–121.

29. Basil Greenhill & Ann Giffard, *The British Assault on Finland 1854–1855. A Forgotten Naval War* (London 1988). I detta verk beskrivs faktiskt händelserna även från ett finländskt perspektiv (s. 254–255). Författarna konstaterar att det rörde sig om den civila postgången, vilket dock inte förefaller ha satt några större spår i senare litteratur om Viktoriakorsen. Källan är Valdemar Nyman, 'Vargata, en postvägsby', *Åländsk Odling* (Mariehamn 1973), s. 137. Nymans skildring bygger dock inte på von Borns rapport utan på muntlig tradition, och det beskrivna händelseförloppet överensstämmer inte med de vittnesmål som upptecknades i december 1854. Greenhill och Giffard avslutar sin framställning med: "What happened to the two Vargata men and what was in the bags does not appear to have been recorded."

Fagerlund, som var på Vårdö den 10–11 augusti, postiljonen Pettersson som anlände från Simskåla med sin omgång post den 12 augusti samt de båda männen från Kumlinge som anlände samma dag med uppdraget att föra tillbaka posten österut. I förhören framkommer heller inget om att två män skulle ha flytt och undkommit, som i beskrivningen av händelseförloppet i *The London Gazette* 1857. Hela postroten förefaller ha förts ombord på Arrogant.³⁰ Det framgår också att Bythesea och Johnstone återvände till Vårdö den 14 augusti och där hittade fler brev, vilket heller aldrig har nämnts i litteraturen.

Det faktum att Bythesea och Johnstone ensamma återvände till Vårdö, utan ytterligare militärt understöd, tyder på att man åtminstone då bedömde läget som riskfritt. Att den tillfångatagna postroten frigavs tämligen omgående, och utan några särskilda repressalier, indikerar också att man insåg att det inte var ryska militärer utan civila ålänningar man hade tillfångatagit. Det visar givetvis samtidigt att man ville fara relativt varligt och skonsamt fram med den åländska civilbefolkningen.

Men även om den bild som von Borns rapport ger är ganska annorlunda än den historia som i dag vanligtvis berättas i litteraturen vore det förhastat att gå så långt som att hävda att villkoren för Viktoriakorset inte hade uppfyllts och att medaljerna delades ut på felaktiga grunder. Dels utförde Bythesea och Johnstone det uppdrag de hade fått, dels visste de knappast vad de skulle möta när de gick i land på Vårdö. Det rådde förmodligen fortfarande ganska stor osäkerhet om ålänningarnas vilja och förmåga att bjuda väpnat motstånd, och detta varierade också från ställe till ställe. Man befarade också att man kunde träffa på ett beväpnat ryskt sändebud, som måhända inte var ensamt. Eventuellt var postiljonen Pettersson och de båda Kumlingeborna som gick före postroten också beväpnade, även om detta inte framgår av vittnesmålen. Det är heller inte säkert att de allierade kände till att hela den finska skarpskyttekåren hade beordrats in bakom Bomarsunds murar så sent som tre dagar tidigare.³¹ Den 11 augusti hade tre desertörer från fästningen rapporterat att man inväntade femtio kanonbåtar med förstärkningar.³² En rysk eskader hade en tid dessförinnan tagit sig ända

30. I loggboken för Arrogant, beställd från National Archives (ADM 53/5532), nämns över huvud taget inget om denna händelse.

31. Isaksson, *Kring Bomarsund*, s. 167.

32. G. Butler Earp, *The History of the Baltic Campaign of 1854. From Documents and other Materials Furnished by Vice-Admiral Sir C. Napier* (London 1857), s. 367–368.

till grannön Kumlinge.³³ Även om några ryska förstärkningar aldrig anlände var det förmodligen svårt att med säkerhet veta att så skulle bli fallet när Bythesea och Johnstone steg i land på Vårdö.

Johan August von Borns rapport ger också nya ledtrådar om Bytheseas följeslagare. Vittnesmålen tyder på att han inte, som mycket av senare tids litteratur om Viktoriakorset föreslår, var en svensk som tillfälligt mönstrat på i den engelska flottan. I stället tycks han ha varit född i Kristinestad i Finland, men han hade vistats så länge i England att han hade vissa svårigheter att uttrycka sig på svenska. Detta skulle kunna röra sig om den John Johnstone som tog sitt liv i Västindien. Här bör dock också uppgifterna i Emil Theorells dagbok noteras om en man som efter ett besök i sin hemstad Kristinestad, på väg till Amerika via Stockholm, tillfångatogs på Åland och sökte tjänst i den brittiska flottan, men vars öden efter det är okända.

Det Viktoriakors som hade tilldelats Johnstone förvärvades av auktionshuset Spink i London på 1930-talet och såldes till den förmögne amerikanske samlaren Robert B. Honeyman Jr. Han donerade 1957 sina samlingar till The Museum of Natural History of Los Angeles County, där medaljen i dag förvaras. Bytheseas Viktoriakors såldes för 135 000 pund, också av Spink, på en auktion 2007 till samlaren Michael Ashcroft.³⁴ Det finns i dag att beskåda i Lord Ashcroft Gallery, världens största samling av Viktoriakors, på Imperial War Museum i London.

Appendix. Utdrag från polisprotokollet 1–2 december 1854

”Protokoll fört vid hållen Polisundersökning den 1 och 2 December år 1854, rörande de af fienden den 12 förutgångna Augusti om aftonen å fasta landet i Wårdö Kapell af Sunds socken bortröfvade tvänne postväskor med inneliggande bref.”

Om ryttmästare Schenschin

”Bonden Jan Carlsson från Bergö by i Wårdö kapell. Medverkade i så måtto berömvärt till Ryttmästaren Schentschins framresa till Åland. Att Jan Carlsson då Schentschin åtföljd av Postiljonen Söderström, den

33. Raoul Johnsson & Ilkka Malmberg, *Det förskräckliga äländska kriget. Krimkriget i Finland 1854–1855* (Helsingfors 2015), s. 264.

34. Izzard, *Glory and Dishonour*, kapitel 1, 'The mysterious sailor'.

4 Augusti, klädd i bonddräkt anlänt från Kumlinge till Bergö. Efter erhållet förtroende om vem Schentschin var, hölls denne undandold uti en lada, samt följande dag, lördagen den 5 Augusti sökte Carlsson tillfälle att kunna obemärkt öfverföra honom till Bomarsund. Men då sådant icke ansågs möjligt, begav Jan Carlsson sig sagda dag på eftermiddagen till en engelsk fregatt, som låg närmast den väg man i sådant avseende måste färdas, samt anhöll om tillåtelse för sig och sitt husfolk att följande dag obehindrat få färdas över till fasta Åland, för att bevista gudstjänsten i Sunds sockens kyrka, vilken begäran af fientliga befälet bifölls med villkor att den båt Jan Carlsson begagnade ej finge framföras med segel utan fortskaffas medelst rodd. I grund av denna tillåtelse öfverfördes Ryttmästare Schentschin av Jan Carlsson obehindrat söndagen den 6 Augusti på morgonen till Bomarsund uti en båt varest utom dem och Postiljonen Söderström funnos endast några kvinnor.”³⁵

Om postiljonen Fagerlund

Torparen Anders Andersson från Norrgranö holme i Vårdö kapell: ”Postiljonen Fagerlund, hvilken den 8 Augusti från Åbo afreste med en postväska åt Åland, fann vid sin ankomst till Vårdö den 10 Augusti, det vara omöjligt att öfverföra väskan vidare till Ålands fasta land i anseende till den mängd fientliga fartyg varav kusten omgavs af och de fientliga trupper som der landstigit. Som han emellertid hade särskilt medfört några lösa brev till personer på Bomarsunds fästning, deribland ett till Överste Furuhjelm, som uppgivits vara af särdeles vikt, ville han söka att åtminstone öfverföra dessa brev. På hans anmodan lovade ovannämnde Anders Andersson söka att i genom list, framföra Fagerlund till fasta Åland, vilket åtagande han och den 11 Augusti fullgjorde sålunda, att de bägge, Fagerlund även klädd i bonddräkt, rodde direkt till Engelska fregatten Leopard som låg uti Wargatafjärden, var- efter Anders Andersson der utbjöd till salu färsk fisk och smultron, som han för sådant ändamål medtagit, och efter avslutad handel, bad af fartygsbefälet om tillstånd att få till fasta landet öfverföra sin följeslagare som var hans dräng och illa sjuk, varföre han ärnade befordre

35. Det kan noteras att datumet i vittnesmålet skiljer sig från uppgiften från *Times* korrespondent, nämnd tidigare i texten, där det ryska sändebudet uppges har tagit sig in i fästningen den 5 augusti.

honom till lasarettet i Godby. Som Fagerlund hade ett särdeles sjukligt utseende och Anders Anderssons uppgift således syntes trolig, beviljades hans begäran utan närmare undersökning och Fagerlund framkom sålunda genom hans medverkan, lyckligen till Mångstekta by på fasta Åland.”

Om hur posten skulle föras tillbaka till Kumlinge

”Bonden och Gästgifvaren Matts Mattsson i Wargata by uppgaf att ifrågakommande poster på skilda tider ankommit till Wargata by några dagar förr än det, vid det de skulle återbefordras till Kumlinge fastland, de af fienden uppbringades, med att de, i anseende till omöjligheten att igenom den fientliga blockaden kunna befordra dem till fasta Åland, blifvit gömda i skogen i närheten av byn, derifrån de afhemtats för att återsändas, enär några af tjänstförrättande postmästaren Pundani utskickade Kumlingebor den 12 Augusti ankommit till Wargata för att återföra posterna till Kumlinge, der Postmästaren då befann sig, varjemte Matts Mattsson upplysts att ifrågakomna poster uppgifvna dag om aftonen afförts från Wargata österut längs landsvägen af Drängarna Matts Wilhelm Andersson, Carl Anders Andersson, Matts Danielsson Hagström och Johan Carlsson samt Torparsonen August Mattsson alla från Wargata by, hvilka alltså med undantag av Johan Carlsson den der befunnos frånvarande å fiskeri, hvad för jag hörde och berättade.”

Därefter följer i turordning vittnesmål av August Mattsson, Carl Anders Andersson, Matts Danielsson Hagström och Matts Wilhelm Andersson.

Om hur två engelsmän överfallit postroten och fört den ombord på Arrogant

August Mattsson: ”Att då han jemte öfvriga nyss uppräknade postföra-re den 12 Augusti om aftonen, föregångna på en dryg versts afstånd av Kumlingeborna och Postiljon Pettersson på rekognosering, vandrade med posterna utmed landsvägen från Wargata, hade tvänne Engelsmän den ena en Officer eller Kapten och den andra en Matros ett stycke på östra sidan om Wårdö Kyrka rusat fram ur några ej långt från vägen belägna buskar, der de hållit sig dolda, samt ställt sig den ena framför och den andra bakom postföarna på litet avstånd och med spända pistoler, under hotelser att skjuta den som nalkades dem för nära; tvingat karl-arna att parvis vandra med posterna åt Listersby dervid de överfarit ett

mellanliggande sund med en ekstock, varefter fienderna, ankomna till Listersby, invid Bonden Erik Gustafssons halfva hemman no 1 nödgat postförarna att stanna, då den ena Engelsmannen lämnat sin pistol åt den andra och sprungit längre fram till Bonden Olof Carlssons hemman no 2, derifrån han återvänt med en väska eller matsäck och en kikare, hvarefter alla begifvit sig till sist nämnda hemman, der Olof Carlsson, som vid deras ankomst stigit upp från en säng å det närmaste fullklädd, emottagit Engelsmännen vänligt och såsom bekanta samt bjudit åt dem brännvin, hvilket Officeren ej förtärt, men den andra låtit sig behaga, der å Olof Carlsson som för tillfället sjelf ej haft båt i beredskap gått till någon af sina grannar för att låna en sådan, derunder Olof Carlssons döttrar sökt trösta postförarna som varit ängsliga dermed att de snart skulle slippa tillbaka, att Olof Carlsson äfven sagt följ mig sedan Olof Carlsson återkommit samt de skolat begifva sig åstad åt stranden, hade Olof Carlsson för postförarna beklagat att han var trött och utvakad av orsak att han föregående natt varit med Engelsmännen och visat dem på postvägen, men detta oaktat hade Olof Carlsson ledsagat sällskapet till yttre stranden och därvid medfört en korg fisk åt Engelsmännen, sedan han derförinnan tillsagt kvinnfolket att de skulle skicka med en säck potatis hvilken jämväl med hemtats av Olof Carlsson personligen och en av döttrarna samt av dem befodrats i båten, der Engelsmännen och postförarna sig befunnit. Sedan båten lagt ut hade Engelsmännen befallt postförarna att ro till ett utanför Bussö liggande fartyg, men Olof Carlsson samt sina qvinnfolk hade återvänt hem ifrån stranden, och då båten ungefär vid midnattstiden ankommit till fartyget, som befunnits vara en skruffregatt, hade Engelsmännen nödgat postförarna att stiga ombord med posten, hvarefter de blivit satta i arrest under bevakning. Om Söndag morgon derpå hade Matts Wilhelm Andersson blifvit kallad från de öfvriga och varit frånvarande tills emot aftonen eller senare på eftermiddagen, då han återkommit hvarefter de alla kort derpå frigifvits; och hade Matts Andersson sedan berättat att han med en slup jämte några Engelsmän nödgats fara med postväskorna till Amiralskeppet i Lumparen der posterna blivt genomsedda, samt sedan vidare blivt skickad till franska lägret i närheten av Finby, dit Matts Wilhelm Andersson måst medfölja och bära postväskorna; och tillade August Mattsson äfven, att medan sällskapet befunnit sig där hos Olof Carlsson, den ena av Engelsmännen som talat dålig svenska och sagt sig vara hemma från Finland, född i Kristinestad men att han från yngre åren

vistats i England, frågat Olof Carlsson om han sett några Engelsmän, varpå Olof Carlsson skrattande svarat nej.”

Carl Anders Andersson, Matts Danielsson Hagström och Matts Wilhelm Andersson avgav därefter sina vittnesmål som endast i någon detalj skilde sig från August Mattssons.

Postiljonen Petterssons berättelse

”Postiljonen Pettersson, som den 6 Augusti om aftonen lyckligen ankom till Kumlinge med Åbo posten för den 5 i samma månad, vågade i anseende till svårigheten att å den vanliga postvägen derifrån till Wårdö undvika de fiendtliga kryssarne, icke taga denna väg, utan begof sig med posten till Simskåla öarna, dit Petterson anlände den 7 Augusti om morgonen.

Efter att hafva uppehållit sig å nämnda öar den 8, 9, 10 och 11, hvarunder postväskan varit gömd än här än der i hölador, förde Petterson som af åtskillige personers bland folket [oläsligt] och yttranden fruktade att se fienden vägledd till posten, den 11 Augusti om aftonen, med Bonden Jan Erik Janssons, från Östra Simskåla, välvilliga bistånd senda väskan från Simskåla till Wargata by i Wårdö kapell.

Den 12 Augusti på morgonen dit anländ, lade Petterson på inrådan af Gästgifvaren Matts Mattsson sin medhafde postväska i förvar på samma ställe i skogen, der den från Åbo den 8 Augusti afsände postväska som ditförts av Postiljonen Fagerlund, dagen förut blifvit af Mattsson undandold. Samma dag eller den 12 Augusti om aftonen ankommo till Wargata Torparne Petter Lindroos och Olof Olofsson, afsände från Kumlinge af tjenstförrättande Postmästaren i Skarpans Pundani för att återhemta posterne till Kumlinge. Medan en af postförarene i Wargata å anledning häraf uppbadade postrotan, hade Petterson jemte en af ofvanbemälde Torpare begifvit sig från Wargata utmed postvägen åt postbryggan vid östra stranden af Wårdö landet i afsigt att recognosera om fienden möjligen landstigit å Wårdö.

Den andre af de från Kumlinge afsände Torparne hade lemnat Wargata en stund efter Pettersson men ankom på en gång med Petterson och dennes följeslagare till postbryggan. Då Petterson någon tid förfäfvades vid bryggan väntat på postrotan, hvilken såsom vanligt skulle till stranden medbära väskorne, begaf sig Petterson ensam tillbaka till Wårdö kyrka, belägen omkring tvänne verst från nämnde brygga å halfva vägen dermellan och Wargata, men som Petterson ej mötte

postrotan, återvände Petterson till bryggan. Dit återkommen såg Petterson en båt närma sig stranden, hvarfter Petterson, som förmodade att båten tillhörde fienden, skyndsamt sprang mot Wargata, för att varna postrotan, och hade Petterson, för att undvika allt buller dervid aftagit sina skoplagg.

Utan att anträffa postrotan hade Petterson kommit till Wargata och der erfarit att rotan med väskorne för den 5 och 8 Augusti, allaredan begifvit sig till bryggan. Förvånad öfver att ej hafva mött rotan och rådlös hvad han borde företaga, i ovisshet om posternes öde, gick han af och an på ön hela natten.

Den 13. Augusti på morgonen infann sig Kyrkoväktaren Carl Carlsson Öhman å gästgifvaregården i Wargata och omtalade att posterne blifvit tagna af Engelsmännen, som fört desamma jemte postrotan till de fiendtliga fartygen.

Derpå följande dag den 14 Augusti infann sig några engelsmän jemte Bonden Olof Carlsson från Listersby, som är bror till Kyrkoväktaren Öhman, i Wargata och genomläste på anvisning af denne, dagboken och postboken, samt frågade efter den Postiljon, som medhaft posten till Wargata.

Fienderna hade tillagt, enligt hvad Petterson hört af Wargata byboer, att en Herre vanligen färdas med posten, men denne gång hade endast bönder åtföljt densamma.

Under sin färd till postbryggan mot Kumlinge, mötte Petterson Bondeson Gustaf Adolf Boman från Vårdö by, af hvilken Petterson sedermera hört, det Boman, som gått åt Wargata, i närheten af denna by varseblivit postrotan som jemväl innehaft båda väskorne, och hade rotan då befunnit sig ungefär en fjerdedels timmes väg efter Petterson.

Den 14 Augusti återkom rotan från de fiendtliga fartygen och omtalade då för Petterson, att då rotan ankommit till en grind i närheten af Vårdö kyrka, hade tvänne fiendtliga soldater, hvardera beväpnade med revolver pistoler, framkommit från gömställen invid vägen och under hotelse om våld tvingat rotan att åtfölja sig till Olof Carlsson i Listersby, som anskaffat båt, hvarpå fienderne fört rotan och posterne till den fiendtliga eskadern, hvarutom Olof Carlsson hade tillagt att han vore trött genom det besvär han haft att visa fienden postvägarne och att han skulle låtit varna sin brorson Drengen Johan Carlsson från Wargata, hvilken utgjort en af postrotan, att då följa med, om Olof Carlsson vetat att denne varit i tur att då framföra posten.

Den 19 Augusti fick Petterson, genom gästgifvaren Mattssons medverkan, tillfälle att komma öfver till Ålands fasta land.”

Om Bytheseas och Johnstones återbesök på Vårdö den 14 augusti

Gästgivare Matts Mattssons hustru Johanna: ”Då hon påföljande måndag efter det posten af fienden tagits, ett stycke ifrån gästgifvaregården mött tvenne Engelmän i sällskap med Olof Carlsson då Olof Carlsson frågat om gästgifvaren och hans son var hemma samt yttrat att de ej behövde vara rädda.”

Bonden och gästgivaren Matts Mattsson: ”Att Olof Carlsson i sällskap med tvenne Engelmän ankommit till gästgifvaregården om söndagen efter det posterna blivit tagna samt att Engelmännen frågat om det ännu fanns några gömda poster eller militärer och förständigt gästgifvaren att framdeles ej befatta sig med någon postföring så länge de (fienden) vore här, varefter och sedan Engelmännen jämväl gjort frågan om gästgivaren sett någon rysk herre fara över till Bomarsund samt låtit efterskicka Bonden å Posthemmanet no 4. i byn Johan Daniel Danielsson dels jämte Olof Carlsson av Johan Daniel Danielsson begifvit sig hem.”

Johan Daniel Danielsson: ”Att han uppgifvna dag blivit efterskickad till gästgifvaregården där Olof Carlsson och tvenne Engelmän sig befunnits samt att dessa därefter följt honom hem och därunder frågat om han hade några poster varpå Johan Daniel Danielsson gifvit nekande svar, då Engelmännen låtit anställa visitering varföre Johan Daniel Danielsson som innehafvade trenne lösa brev, dem postiljon Petterson dit lämnat i förvar och vilka vid tillfället ej blivit undangömda, nödgats framlämna omförmälda trenne brev av hvilka ett varit adresserat till herr öfverste Furuhielm och ett till Postmästare Pundani samt det tredje till någon rysk officer varigenom Johan Daniel Danielsson ej kunde påminna sig namnet och hade Engelmännen tagit dessa brev samt efter att ha förständigt Johan Daniel Danielsson att ej mera befatta sig med någon post, samt att Olof Carlsson därefter vandrat därifrån.”

Om hur Frithiof Fagerlund levererade posten till Bomarsund

”Efter det Postiljonen Fagerlund på nyss omförmält sätt lyckligen öfverkommit till Mångstekta by den 11 Augusti men i anseende till sitt

lidande tillstånd, varav han även kort därpå avled, icke förmådde själv söka förskaffa de av honom medförda brev till Bomarsunds fästning, erbjöd sig härtill Fagerlunds elvaårige son, Alexander Frithiof Fagerlund samt fullgjorde berömvärt detta företag, som i anseende till det fortgående bombardemanget och den massa fientliga landtrupper hvilka strövade omkring i trakten syntes vara snart sagt omöjligt, natten emot den 13 Augusti nämligen Alexander Frithiof Fagerlund från Mångstekta, smyga sig genom skogsmark och bergstrakter fram till murarna av Bomarsunds fästning dit han före dag gryningen lyckades oskadad af fiendens kulor inkomma. Breven avlämnades af honom och emottogs med fägnad. Därefter anvisades han att uti en kasematt söka skydd under det fortgående bombardemanget. Här uppehöll Fagerlund sig tills mörkret om aftonen inträtt, då han, efter därtill erhållen tillåtelse, hoppade ut genom en av embrassurerna och försiktigt dels krypande, dels gående, lyckades förbi de fientliga posterna smyga sig tillbaka uppåt bergstrakten vid Notvikstornet, medan kanonaden mot tornet C (Brännklintstornet) som starkast fortgick. Därifrån fortsatte han vidare genom natten sin vandring och hemkom ifrån sin vådliga expedition och efter välförrättat ärende till Mångstekta den 14 Augusti i dag gryningen. Efter Postiljonen Fagerlunds i början av September månad timade död, befinner sig hans änka, jämte flera barn i ytterst fattiga omständigheter.”